

Лидија ТАНУШЕВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Скопје, Македонија

ТВОРЕШТВОТО НА ОЛГА ТОКАРЧУК НИЗ ПРИЗМАТА НА ПРЕВОДИТЕ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Олга Токарчук е една од најистакнатите писатели на современото, не само во полската литература, па затоа и овој текст е посветен на интерпретација на нејзините дела во македонска средина, со оглед на тоа што сè уште многу малку се пишува за неа и за нејзините дела. Важна е и рецепцијата во друга средина, која секогаш може да се разликува од земјата на оригиналот и од други земји каде што Олга Токарчук зазема позаслужно место во литературната критика. Од анализата на петте нејзини дела, преведени на македонски јазик, се изведуваат доминанти кои го одредуваат нејзиниот стил на пишување и кои се обидуваме да ги објасниме низ призмата на нејзините зборови, искажани, главно, во есејот насловен „Сочувствен раскажувач“.

Клучни зборови: магичен реализам, сочувственост, фантазмагоричност, универзалност, гротескност.

За Олга Токарчук во првата деценија од 21 век во Македонија не се знаеше многу – единствена која укажа на литературна вредност на женското писмо на оваа полска писателка беше Оливера Ќорвезировска, книжевна критичарка, писателка и лекторка која во 2006 г. пишуваше за нејзиниот роман „Дневен дом, ноќен дом“ во тогашниот Утрински весник. Првиот превод на Олга Токарчук се појави во 2007 г. и тоа беше романот „Правек и другите времиња“, кој ја доби и наградата „Златно перо“ во 2008 г. од Здружението на литературни преведувачи на Македонија, која беше големо изненадување за мене како млад и не толку искусен литературен преведувач, но и поттик да ја преведувам и понатаму. На македонски се излезени уште и романите „Е. Е.“, „Галкачи“, „Терај си го плугот по коските на умрените“, збирката раскази „Бизарни раскази“ и фрагменти од збирката раскази „Пла-

кар“, во реализација на Преведувачката студентска работилница при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, под раководство на проф. д-р Милица Миркуловска.

Што е тоа што во пишувањето на Олга Токарчук е толку примамливо и магично? Нејзиното предавање во Шведската академија на науките и уметностите по повод врачувањето на Нобеловата награда, во декември 2019 г. дава одговори на ова прашање. Самата тоа го нарекува *czuły narrator*, како што е и насловено предавањето, а веднаш отвори простор за транслатолошки дискусии во врска со преводот на овој наслов. Имено, насловниот наратор, според нејзиното образложување во самото предавање е таков кој има вештина да олицетворува, да сочувствува, постојано да наоѓа сличности. Таа „сочувственост“ содржи во себе повеќе од едноставно чувствување жал или тага заедно со некого. За раскажувачот на Олга Токарчук сочувственоста е варијанта на љубов, таа персонализира сè што допира литературата, дозволува на тоа нешто да му се даде глас, сочувственоста е таа што прави предметот да зборува, а литературата е изградена врз „сочувственост“ према секој бит поинаков од нас. Таа дарба да биде „сочувствен раскажувач“ на Олга Токарчук ѝ ја предала нејзината мајка, додека Токарчук сè уште била дете, влевајќи ѝ го она што, како што самата писателка вели: „некогаш се нарекуваше душа“. Имено, за сликата на која мајката со носталгија гледа во просторот и мечтае за детето кое уште не е родено, Олга ќе рече: „она што е замисливо, што можеме да го вообразиме, е првиот стадиум на постоењето“ со што објаснува како на мајката ѝ недостасува детето што уште го нема, физички. Развојот на тоа дете и неговата сочувственост Олга Токарчук го илустрира во романот „Е.Е.“, кој, всушност, претставува приказна за созревањето на едно девојче во возрасна личност. Во текот на тоа созревање, неговата сензибилност и сообразност со природниот свет ја изградуваат Ерна Елцнер во еден поетичен лик со исклучителни романтичарски чувства, мечти и страдања. Преку нејзиниот феномен на пројавување парапсихолошки способности, на свој начин, созреваат и личностите на кои таа им го привлекува вниманието: мајка ѝ, сконцентрирана на внатрешниот свет, сфаќа дека надворешниот свет што го гледаме и што го создаваме со своите мисли и навики можеби и не е вистин-

скиот; докторот пред смртта сфаќа дека спојот на човекот, телото и душата предизвикува хаос, а човекот тежнее кон мир и непостоење; трагачот по духовното доаѓа до поразително сознание дека е жената центарот на духовниот свет, а дегенеричката открива дека е нереален нејзиниот свет, а реален е оној во кој таа е најважната за лицето што во текот на спиритуалистичката сеанса бдее над сите и над сè. Во овој роман Олга Токарчук се навраќа на еден магичен свет на процутот на капитализмот на тлото на полскиот град Вроцлав пред Првата светска војна во границите на германската држава, кој претставува фузија на еден научен, физички опис на реалноста и на психолошката човечка реалност.

Прозата на Олга Токарчук е фантазмагорична, провокативна, понекогаш гротескна, на работ од реалното и магичното, покажува поголеми пространства на реалноста од оние што се видливи и очигледни и ги покажува заемните врски меѓу нештата во универзумот. Поврзаноста на Токарчук со универзумот започнува со радиото од детството, кое го опишува во нобеловското предавање, во кое вели дека „со вртењето на копчето се фаќаа најразлични станици. Но понекогаш звукот замислаше, небаре помеѓу Прага и Њујорк, помеѓу Москва и Мадрид пипците налетуваа на црни дупки. Тогаш ме полазуваа морници. Верував дека преку тоа радио ми се обраќаат некои други сончеви системи и галактики, кои низ крчкањето и шумот ми испраќаат пораки, а јас не умеам да ги дешифрирам.“

Олга Токарчук се појавува на книжевната сцена на преломот на осумдесеттите и деведесеттите години од минатиот век, односно на преломот во полското општество но и на глобалниот поредок. По него, сè во литературата станува приватно, интимно. Литературата избегнува зборување за заедништво, патриотизам и возвишеност. Надвладува ироничниот, потсмевлив и крајно приватен став кон нештата. Нема цензура и нема психички притисок дека нешто треба да биде истакнато или не. Секој може да пишува што сака, а тоа е најпосакуваната клима за еден млад писател, вклучително и за Олга Токарчук. Уметноста не го претставува светот онаков каков што е, но тоа само значи дека реалноста во која живееме е некоја нова реалност, минлива, моментална, што не може да се опфати во целост. Така на пр. Мариуш Сјењевич

вели дека денешниот свет не може да се опише на реалистичен начин, па во секојдневието треба да се бараат дупки и шифри, кои за нас би кажале повеќе отколку еден чисто реалистичен опис. Таква е прозата на Токарчук, реалистична, но не во еден праволиниски реалистичен опис, туку истовремено и фантастична, па и надреалистична.

Дел од она што ја приклонува прозата на Токарчук кон фантастиката е примената на аристотеловата мисла дека секоја фикција е некаков вид вистина, која оваа писателка ја прифаќа како водилка во нејзиното пишување. Таа вели дека иако пишува фикција, тоа не се секогаш тотални измислици, бидејќи сето тоа за кое пишува мора да помине низ неа и таа да го почувствува длабоко внатре во себеси. Создавањето приказна, според Олга Токарчук, е бесконечно оживување, давање егзистенција на сите тие трошки на светот, какви што се човечките искуства, преживеаните ситуации, спомените. Таа сочувственост во раскажувањето на Токарчук прави да ни се чини дека предметите, растенијата, животните во нејзините приказни имаат душа. Во нобеловското предавање Олга Токарчук го споменува слушањето бајки како дете. Во бајките предметите зборуваат, живи се, имаат чувства. Како дете ги слушала тие бајки со заруменети образи и со солзи во очите, бидејќи длабоко верувала дека предметите имаат свои проблеми, чувства, па дури и некој социјален живот, сосема споредлив со нашиот, човечки. Освен предметите за неа имаат душа и животните, и реките, шумите кои градат чувство на припадност, таинствен дух на просторот. Жив е целиот видлив и невидлив свет. Така, во „Правек и другите времиња“ Олга Токарчук создава еден својствен свет во просечното село наречено Правек, кое воедно е и центар на универзумот, еден жив човечко-животински-растителен организам што се бори, преживува и се врти во постојаниот процес на изумирање и преродување. Таа во овој роман создава неприкосновено единство меѓу мислата и материјата, објективното и субјективното, природата и цивилизацијата, филозофијата и секојдневниот живот, променливоста и повторливоста. Романот се одликува токму со таа сочувственост на Токарчук со природата и со нејзината умешност да пронајде драматичност во секоја пукнатина на живеењето. Правек е епска алегорична за деструктивната моќ на времето, за местото кое не

постои на географската карта и за измислените ликови кои не постојат во реалниот живот, но постојат во секое човечко битие, мисла, душа, здив на природата. Нивната претстава е секогаш пропратена со некое филозофско обопштување, што му дава универзална смисла на романот. На универзализацијата на претставениот свет, на проширувањето на неговите просторно-временски граници, му се придружува и фактот што во видокругот на читателот, покрај „времето“ на луѓето, влегува и „времето“ на растенијата, на животните, на местата, на предметите, на метафизичките суштества и на апстрактните појави. Светот на Токарчук се восприема како големо единство, како добро промислена конструкција од разнобразни егзистенцијални сушности.

Олга Токарчук ја фасцинираат заемните мрежи на врски и влијанија, за кои најчесто не сме свесни, но ги откриваме случајно, како зачудувачки сплет на околности, преклопување на судбината, сите оние мостови, штрафови, случаи и споеви кои ги следи во „Талкачите“. Ја фасцинира поврзувањето на фактите, барањето ред. Во суштина – вели таа – писателскиот ум е синтетички ум, кој упорно ги собира сите трошки, обидувајќи се од нив одново да го создаде универзумот на целината. Научниците ја претставуваат реалноста како заемно кохерентна и густо поврзана мрежа од влијанија. Тоа веќе не е само познатиот „ефект на пеперутка“, кој, како што знаеме, се заснова на тоа што минималните промени во почетните услови на некаков процес можат во иднината да дадат колосални и непресметливи резултати, туку е бесконечно количество на пеперутки и нивни крилја, постојано во движење. Моќен бран на животот, кој патува низ времето. Откривањето на „ефектот на пеперутка“, според Олга Токарчук, е крајот на епохата на непоколебливата човечка верба во својата сопствена влијателност, способност за контрола, а со самото тоа и чувство на супериорност во светот. Тоа не му ја одзема на човекот неговата моќ на градител, освојувач и пронаоѓач, но сепак ни дава до знаење дека реалноста е покомплицирана од кога било претходно. И дека тој е едвај едно мало делче од тој процес.

Во многу други нејзини дела, совршено се огледува т.н. универзалност на полската литература, ако се земе предвид дека еден од главните мотиви е отуѓувањето на современиот човек во извесно опкружување.

Таа отуѓеност се подразбира како движење, внатрешен прогон на современиот граѓанин на светот, негово разидување со реалноста. Авторката создава слика на светот, кој им е исто толку близок, а истовремено и исто толку далечен и на Полјаците, и на Американците, и на Кинезите, па и на Македонците. Тоа е свет, кој навидум нема граници во поглед на местото и времето низ кои се движи човекот. Впрочем, стремежот кон бесмртноста, размислувањето за духовното и материјалното, признавање на поразот на културата од страна на технологијата, губењето на националниот идентитет се однесува на секој од нас. Уште во антиката движењето, патувањето се смета за усовршување на битот – Аристотел вели дека тоа доведува до целосен развој и го држи битот на дадено ниво на совршеност. Така и кај Олга Токарчук, не само јунаците, туку и целиот свет е во постојано движење, таа си игра со категориите универзалност и туѓост, исцртувајќи многу слободни граници меѓу нив, кои им дозволуваат да преминуваат од една во друга, поради што честопати универзалноста може да се сфати како туѓост или полскост, а туѓоста станува универзална категорија.

Пречекорувањето на границите како начин на живот е одлика на творештвото на Олга Токарчук, како и што гласеше образложението на Шведската академија за доделувањето на Нобеловата награда, и тоа не само во еден нејзин роман. Олга Токарчук, сепак, во секој нов роман изненадува со формата. Еден од најзабележителните романи во тој поглед е и „Терај си го плугот по коските на умерените“ кој е исто така и квалификуван како еден од најангажираните нејзини романи, во поглед на општествената критика и укажувањето на широко распространетиот удел на човештвото во уништувањето на светот. Во овој роман авторката вешто го употребува добро познатиот зафат во литературата на поврзување на низок жанр, криминалистички роман и трилер со големите амбиции, односно дискутабилноста на филозофско-моралните прашања кои се однесуваат на современиот свет. Сликата на животинскиот свет и неговата метафорика е употребена за да се покаже безмилосното, подло и корумпирано однесување на човекот, кое ќе предизвика човештвото да се најде на работ од хаосот. Всушност, тоа е и опис на поезијата на Вилијам Блејк, кого Олга Токарчук неслучајно го избрала за т.н. патрон на романот. Имено, исто

како и кај Блејк, во романот на Олга провејува пророчкиот глас на главниот женски лик Душејко, кој заробен во рамките на општеството станува се подалечен и понеразбирлив за светот кому му се обраќа. Потрагата по единството како водечки мотив во поезијата на Блејк се појавува и во овој роман како потрага по единство на природата и духот, претставено преку животот на избрани јунаци, кои живеат поинаку од другите во една изолирана месност, која е сепак под големо влијание на државната и глобалната политика. Блејк постојано го потенцира судирот на невиноста и на искуството и нивната поврзаност како ткиво на неговата поезија, а Олга Токарчук создава такво единство во врската меѓу главниот женски лик и споредниот машки лик чија главна преокупација е преводот на Блејк: едниот стар, искусен, очаен и тажен, другиот млад, невин, восхитен и енергичен. Премостувањето и преплетувањето на границата меѓу доброто и злото е исто така присутна и кај англискиот поет и кај полската прозаистка. Како и Блејк, така и Токарчук го избира своето писание за да ги изрази ставовите према светот околу неа.

Гротескноста, благата иронија и прикриениот хумор се многу чести во стилот на пишувањето на Токарчук. Тоа е очигледно во погоре споменатиот роман „Терај си го плугот по коските на умрените“ во бројни ситуации, како при соблекувањето на умрениот, мрморењето на црковната песна на самиот погреб, испадите на главната јунакиња во полицијата и сл. Но, тие ситуации се истовремено и бизарни, што ги поврзува овој роман и збирката „Бизарни раскази“. Бизарноста честопати предизвикува и смеа, па, така и тешко е да се замисли дека нема да предизвика некое кикотење во себе приказната за синот што ќе се отруе од необичните зимници што му ги оставила покојната мајка, ненадејниот шев по должината на целите чорапи и марките кои станале тркалезни, професорот кој гол и крвав потскокнува под прозорците на хотелот, каде што се одржува свечен прием, удвоениот сосед што стуткано седи на гостинскиот кауч, кинескиот војник во улога на преведувач итн. Навидум сите приказни од збирката се посебни, секоја за себе, без ништо заедничко што ги поврзува. Јунаците не се повторуваат и се уникатни, времињата на дејството се различни, едни се во минатото, други во сегашноста, некои во иднината, но сепак,

при повторно препрочитување може да се пронајде една заедничка нишка, а тоа е погледот во иднината – проблесок на еден свет кој е имагинарен во моментот, но голема е веројатноста дека токму тоа ќе се случи со светот каков што го познаваме. Уште воведниот расказ „Патник“ не случајно е првиот, бидејќи го навестува тоа патување низ времето и просторот. Јунакот како дете го гледа својот одраз од иднината и сфаќа дека светот надвор е безбеден, а страшното е во нас самите, луѓето. Следуваат приказни за клонирање луѓе, преточување на човечкото тело и ум во бесконечност, сложени медицински зафати кои порано биле незамисливи, паралелен свет на „зелени“ луѓе кои ја избегнуваат цивилизацијата и живеат во хармонија, без убивање на живиот свет и без завист, уништување и исползување на пластичниот отпад и сл. Таа блиска иднина што Токарчук ја најавува во овие раскази е, всушност, е одраз на сите болки што го мачат денешниот свет: отуѓеноста, развојот на технологијата што го заменува човекот, војната, загадувањето, уништувањето на природата и др. Сите тие проблеми се начнати на многу суптилен начин од авторката, проткаени во фантастични фиктивни раскази, кои лесно може да се претворат во реалност.

Токарчук со леснотија раскажува, нејзиниот стил е прилично едноставен, иако набиен со енциклопедиско знаење, како што наведува и образложението за доделувањето на Нобеловата награда, или како што вели Весна Мојсова-Чепишевска: нејзините книги се книги – лепчиња, за голтање, без гризење. Филозофската и интелектуалната мисла е чиста, нарацијата тече без прекин, го нема современото шокирање на читателот со вулгарниот јазик, туку токму спротивното – плени убавиот и поетичен јазик, а сепак, богат во метафори, архаизми и неологизми. Па, затоа исклучителната проза на Олга Токарчук плени со стилот и нарацијата и се чита со сите сетила.

Користена литература:**на кирилица:**

- Мојсова-Чепишевска, В., 2014, „Книга – лепче, за голтање, без гризење (за книгата *Талкачи* од Олга Токарчук, Скопје: *Или-или*, 2013, 400) (проект: Полска култура)“, Во: *Годишен зборник, книѓа 39-40*. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје. с. 665-670.
- Србиновска, С., 2020, „Флуидноста на ликовите во поетиката на Олга Токарчук“. Во: *Славистички студии 20*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје. с. 363-378.
- Танушевска, Л., 2014, „За романот *Е.Е.* на Олга Токарчук“ во: Токарчук, Олга – *Е.Е.* (превод од полски: Лидија Танушевска), Антолог, Скопје 2014. с. 187-191.
- Танушевска, Л., 2014, „25/5 – Книжевниот превод од полски јазик како позитивен феномен во преведувачката дејност во поново време“. Во: *Годишен зборник, книѓа 39-40*. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2014. с. 655-659.
- Танушевска, Л., 2015, „Метафикција на женски начин (полско-македонска паралела)“. Во: *XLI Меѓународна научна конференција на XLVII Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Лингвистика и литература Охрид 14-15 јуни 2015*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј, Скопје. с. 297-303.
- Токарчук, О., 2020, „Нобеловското предавање на Олга Токарчук (вovedни забелешки и превод: Лидија Танушевска)“, *Славистички студии 20*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје. с. 425-445.

на латиница:

- Tanuszewska, L., 2014, „Polskość czy światowość jako problemy przekładowe *Biegunów* Olgi Tokarczuk“. W: *Literatura polska w świecie. Tom V. Mapowanie, opisy, interpretacje*, Uniwersytet Śląski/Wydawnictwo Gnome, Katowice. s. 131-138.
- Tanuszewska, L., 2021, „Słownictwo specjalistyczne w prozie Olgi Tokarczuk jako wyzwanie translatorskie“, *Między oryginałem a przekładem, R. XXVII Nr 2 (52): Twórczość Olgi Tokarczuk w przekładzie*, red. Marzena Chrobak i Michał Zięba, Księgarnia Akademicka, Kraków. s. 135-143.
- Tanuševska, L., 2020, „Tłumaczenie tłumaczenia (czyli William Blake w powieści Olgi Tokarczuk)“, *Postscriptum Polonistyczne 2020, 1 (25)*, red. R. Cudak, J. Tambor, A. Nęcka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice. s. 45-54.

Lidija TANUSHEVSKA

**THE WORK OF OLGA TOKARCHUK THROUGH THE PRISM OF
THE MACEDONIAN TRANSLATIONS OF HER BOOKS**

This article concerns the reception of Olga Tokarchuk's literary works, as she is one of the most outstanding writers of the present day, not only in Polish literature. This concerns the perspective of a translator working in a different environment which is also important, because it could differ both from the country of origin and from that of other countries where Olga Tokarchuk might be more popular. The analysis of her five works translated into Macedonian helped us derive the dominant features that determine her writing style and which we try to explain through the prism of her own words, expressed mainly in the essay entitled "Tender Narrator".